

Улусчу ужурларнын ажылчын программазын тургузарда дараазында документиленге даянган:

1. Федерального государственного стандарта НОО (Приказ МОиН №363 от 06 октября 2009 г; зарегистрирован Минюст №17785 от 22.12.2009г);
2. БУП -2004, утвержденного приказом Минобразования РФ № 1312 от 09. 03.2004 г.;
3. РБУП образовательных учреждений Республики Тыва реализующих программы общего образования, утвержденный приказом МОиН РТ «29» августа 2012 года №953/д-1;
4. Программаны 1-2 класстарга шенелделигөөредилге – номчулга ному Г.Д.Сундуйнун «Улусчу ужурларга» даянып тургускан.

1. Учебного плана МБОУ Целинная СОШ на 2023-2024 учебный год .

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөрөдиге-кижизидилгелиг ажыл-чорудулгазының кол үндезинин ургузуп, ниитиөөрөдиге системаларында чаа угланышкын, тускай быжыг турушту ээлеп турар. Чоннун чаагай чаңылдары, сагылга ёзулалдары, ужурлары улусчу педагогиканың кол өзөөн тургуспушаан, өзүп оран салгалдың кижизидилгезинин депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Улусчу педагогика амгы школанын оорөдиге –кижизидилгелиг ажылынын кол үндезинин тургузуп, ниити оорөдиге системазында чаа угланышкын, тускай эртем болуп турар. Чоннун чаагай чанчылдары, сагылга-ёзулалдары, ужурлары улусчу педагогиканын кол өзөөн тургузуп турар. Улусчу педагогиканын идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чугле школада, башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а ог-буле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

Улусчу педагогика дээрге ог-буленин, торел-болук улустун болгаш чоннун уруглар кижизидилгезинин дуржулгазы, а этнопедагогика ону шинчилээр эртем. Оон кол сорулгазы–улусчу педагогиканын ужур–утказын, аргаларын шинчилээри, оон депшилгелиг аргаларын оорөдиге-кижизидилге ажылынга таарыштыр ажыглаары.

Аныяк салгалга торээн чоннунун депшилгелиг дуржулгазын дамчыдары, ону шингээттирери-кандыг-даа куруненин ыдыктыг хулээлгези. Кандыг-даа чон тускай психологиялыг, бодунун амыдыралынга дуушкен ажыл-агыйлыг, ужурларлыг, ёзулалдарлыг. Тыва чон боду уруглар кижизидер арга-хоргалыг, улегер-чижектерлиг, педагогиктиг культуралыг.

«Улусчу ужурлар» - амыдырал эртеми-дир. Ол ал-бодувус, ог-булевис, аал-коданывыс, доргул-торелдеривис, чер-чурттувус, ажыл-агыйывыс, культуравыс, а кол-ла чуул, мозу-шынарывыс дугайында эртеми-тир. Амгы болгаш келир уенин салгалынын будуштуг мозузун хевирлеп, буянныг ажыл-ишти хевирлеп оорөдир ужурлуг бис.

Улусчу ужурларны тускай курс (оорөдиге эртеми) кылдыр оорөдири дээрге-ле национал чанчылдарны ханыладыр коору ол.

Кижиде-педагогиктиг культуранын хереглечизи, эдилекчизи, тургузукчузу, кадагалакчызы, нептередикчизи.

Проблемазы: ог-буле, торгул-торел харылзаалары, үндезин ажыл-агый, торээн чер-чурт дугайында айтырыглар, этикет, бойдус ужурлары, кижинин тура-соруу, сагыш-сеткили, оске чоннарнын культуразы.

Сорулгазы:

-ада-огбелеривистин, чоннун депшилгелиг дуржулгазын уругларга шингээттирери;

-амгы болгаш келир уенин салгалынын будуштуг мозузун хевирлээри;

-уругларны ужур сагыыр толептиг кижилер кылдыр кижизидери;

-уругларнын чогаадыкчы шинээн сайзырадыры;

-уругларнын аналитиктиг болгаш кара угаан-биле бодаар шынарларын

сайзырадыры;

Тургузуу: курстун ажылчын программазын Г.Д.Сундуйнун «Улусчу ужурлар» 1-2 класстарга ооредилге номчулга номунга таарыштыр 1 чылга тургускан. Неделяда 1 шак. Чылда 32 шак.

Даянганы: «Улусчу педагогика» 2004 ч. авторлары Г.Д.Сундуй, Г.К.Ондар.

Хамаарылгазы: класстан дашкаар ажыл.

Ажыглаар методтары, аргалары: беседа, оюннар, маргылдаалар, моорейлер, хана солун, биче шинчилээшкин ажылы.

Улусчу ужурларны кижизидеринин кол ооргалары: улегер домактар, тывызыктар, чечен домактар, ырлар, когудуглер, тоолдар, тоолчургу чугаалар, улустун оюннары.

2-ги класс.

Темазы: «Чанчылдын чаражы».

Тематиктиг планы:

- 1.Этикет (8ш)
- 2.Рольдарга чарлып алгаш ойнанар (4ш)
- 3.Кижинин чаражы – будужунде (21ш)
- 4.Туннел кичээл (1ш)

2-ги классты доозуп тургаш, оореникчи шингээдип алган турар ужурлуг:

- торээн сурунун дугайында:
- чурттап турар республиказынын адын, топ хоорайынын адын;
- торээн сурунун чоогунда чурумалдыг черлер аттарын;
- ог-буле дугайында; торел улустун хундулежип адажырын;
- тыва ог дугайында, оон хундуткелдиг черлерин;
- мал-маган аттарын ангылып адап билирин;
- ог-булеге ээлдек болурун;
- кырган кижилерни хундулээрин;

2-ги классты доозуп тургаш, билир турар ужурлуг:

- Тыва Республиканын тугунун онун, сулде демдээнин дугайында;
- торээн сурунун адын, кайы кожуунга хамааржырын,
- бодунун чурттап турар адресин;
- ада-иезинин, чоок торел улустарынын ат-сывын, хундулеп адаарын;
- бажын херекселдеринин аттарын, бажын иштинин арыг-силиг, чурумун;
- ээлдек чугаа ужурларын;
- ог-булеге келген кижини хулээп алырын;
- кылаш, шимчээшкин, чодуреринин, азырарынын, оске кижини херекселинге дегбезинин ужурларын.

Программаның кол угланышкыны дараазында сорулгаларны чедип алырынче угланган:

1. Бодун каяа-даа төлөптүг ап билири;
2. Этикет база янзы-бүрү ужурларны сагып билирин чаңчыктырар;
3. Улуг улусту хүндүлөп, бичи кижилерни кээргеп, чаптап билири. Хире шаа-биле дузазын чедирип, ачы-буянныг, биче сеткилдиг болурун хевирлээр;
4. Тываның, Россияның база янзы-бүрү чоннарның ёзу-чаңчылдары, улусчу байырлалдары-биле уругларны таныштырар;
5. Ө-бүлезиниң кежигүннери база эш-өөрү-биле эп-найыралдыг, хүндүлээчел, дузаарга болуру. Сагылга-чурумга хамаарышкан мораль-этиктиг билиглерни сагып билиринге чаңчыктырар;
6. Төрөөнчүртү – Тывазынга, Россияга ынаа болгаш чоргааралы. Ооң бойдузунга дириг амытаннарынга, үнүштеринге, арга-арыынга сагыш-човангыр, хумагалыг хамаарылгазы болгаш сагыыр ужурлары.

Өреникчилерниң шингээдип алыр билиглеринге, мергежилдеринге болгаш чаңчылдарына кол негелделер.

2-ги классты доозуп турар өреникчилерниң билип алыр ужурлуг чүүлдери:

- этикетке хамаарышкан тыва улустун ёзу-чаңчылдарны билири;
- бичи кижинин ада-иезинге ээлдек-эвилен болуру;
- кижилернин хар-назынын барымдаалап, оларн хүндүлээри;
- чугаа уезинде бодун топтуг алдынары нити аажы-чан культуразынын чарылбас кезээ деп чувени шингээдип алыр;
- янзы-буру байдалдарга бодун төлөптүг алдынып билири;
- оол кижини база кыс кижиге хамаарышкан дурум-сагылгалары;
- оске бажынче кирерде сагылгалар;
- бажынга келген кижини хүлээп алырынын ужурлары;
- кылаш ужурлары;
- чугаа уезинде хол-буттун, арын-шырайнын шимчээшкннери;

2-ги класстың доозукчуларының билиглерни шингээдип алырының аргалары:

- чаңылдар, сагылгаларны анаа-ла ёзу барымдаалап эвес, а оларның уjur-утказын хандыр билип алып.
- Боттарының аразында хүндүткелдиг, чазык-чаагай чугаалажыр.
- Эжиниң саналын деткиир азы анаа бодунуң хуузунда бодалын немээр.
-

эш-өөрүнүң сөзүн дыңнаар, оларга дузалажыр ийикпе кошкактарны камгалаар мөзү-шынарга кижизидер.

2 – ги класстын улусчу уjurларга календарь – тематиктиг планы

№	Шагы	Тема	Сорулгалары	Өөреникчилерниң негел
Чаңылдын чаражы				
1	1	Этикет	Этикет деп чуу чүвөл ону билиндирер. Анаа чүү хамааржырын билиндирер.	Этикет хүн-бүрүдө а терминге хамаарыш кирип билири.
2	1	Курай-курай	Ырны чүглө дыңнаар эвес, а ону медресеп, чүнүң дугайында бижээнин өөреникчилерге чедирер	Ырда ырлаан эвиле тывары
3	1	Ө-бүлөгө ээлдек болуру	Чоок төрөл улус аразында харылзаа. Эргелеткен, чассыткан сөстөр	Чүглө кады төрөөн кылдыр адаар эвес, бир байдалда чымч хүндүлээри
4	1	Чарашпай. Дуңмам	Ырны чүглө дыңнаар эвес, а ону медресеп, чүнүң дугайында бижээнин өөреникчилерге чедирер	Чарашпайның эки ш билири.

5	1	Назын хүндүзү	Назын хүндүзүнүн дугайында билиндирер	Дүрүм сагыгларны у чижектер кырынга т билири
6	1	Кырган-авам	Ырны дыннаар, ырлажыр	
7	1	Б. Комбу «Чурттуң төлдери»	Ада-чурттуңкым салгаарын билиндирер	Шүлүктү аянынг ном дамчыдып билир
8	1	Ээлдек чугаа ужурлары	Ккижилер янзы-бүрү байдалдарга чугаалажырын көргүзөр	Чугаа үезинде янзы илередири
9	1	Таныжары.	Бодун таныштырып билирин чедип алыр	Бодунуң чүгле ат-сы информацияны айт дугайында чугаала
10	1	Таныштырары.	Улуска эш-өөрүн, өске-даа кижилерин таныштырар чурумнар	Янзы-бүрү байдалда эш-өөрүн таныштыр
11-12	2	Янзы-буру чугаа ужурлары	Чугаалажылга этикедин сагыырын чедип алыр	Эптиг-чөптүг сөстөр дээрге, улустарның хүндүткелин чаалап угаап билип алыр
13-14	2	Кижинин даштыкы хевирин чугаа-биле дамчыдары	Даштыкы хевирин барымдаалап чугаалажыдылга чорудары	Даштыкы хевирин ч дамчыдып тура, ажы сөстөрни билип алы
15-16	2	Оол киж	Ө-бүлениң дөргүл-төрөл улустуң ада-чурттуңдаяныр чөленгиижи, ынаныжы – оол киж деп чүвени өөреникчилерге угаадыр	Эр кижиге хамаары шингээдип алыр
17	1	Э. Кечил-оол «Угаан-бодал» А.Арапчор «Эр кижинин чангыс состуу» А. Даржай «Киж	Шүлүктөрни аянынг номчудар	Шүлүк бүрүзүнге ха амыдыралдан болу аңгылап, чижек кыл
18	1	Эреспей. Чунгувуста	Ырыларны ырладыр	Утказын билип алыр
19	1	А. Шоюн «Таныжылга»	Эптиг-эвилең сөстен киж сеткили чазыга бээр, а багай сөстөрдөн муңгарай бээрин чугаалажыр	Чогаалдың маадыры чоруунга бодунуң үз чугаалап өөренир
20	1	Кыс киж	Ө-бүлениң чырыткызы, одаан тудар киж – кыс киж дээзин билиндирер	Кыс кижиге хамаары шынарларны сактыг арыг-силиг, чазык-ч сагыш-човаачал бол
21	1	Электей бээр	Ырны ылажыыр	Чүге ырны бижээни
22	1	Бичии кижиниң өске бажыңче кирерде сагыыр ужурлары	Суурга, хоорайга, аал коданга сагыыр ужурлар-биле таныштырар	Суурда бажыңче, аа квартираге кирерде билип алыр
23-24	2	Бажыңга келген кижини хүлээп алырының ужурлары	Келген кижини хүндүлөп уткуп алырының негелделери-биле уругларны таныштырар	Бажыңга киж келзе дөрже чалаарын, үд

25	1	Шырай ужуру	Шырай ужурунун дугайында өөреникчилерниң билиин улам ханыладыр	Бардам шырай, чазы болгаш кенен шырай билип алыр
26	1	Хөглүгбей. Кылаш ужурлары	Кылаш кижиниң дугайында чугаалап турар бир кол чүүл дээрзин дамчыдар	Кижиниң кылажы кылаш билип алыр
27	1	Шимчээшкин ужурлары	Кижиниң шимчээшкини кандыг болурун угаадыр	Хол-бут шимчээшкин машинаже кирерде чугаа үезинде шимчээшкин дугайында билип алыр
28	1	Чөдүрериниң ужурлары. Сиңмирериниң ужурлары. Азырарының ужурлары. Өөш эде берзе	Янзы-бүрү байдалдарга чүнү канчаарын чижектерге көргүзүп тайылбырлаар	Янзы-бүрү байдалдарга кылдыр ону кезээде чоруур
29	1	Өске кижиниң херекселинге дегбезиниң ужурлары	Өске кижиниң херекселинге чөпшээрел чокка дээп болбазын кижизидер	Чөпшээрел, диленип билип алыр
30	1	Түңнел кичээл. Чаңыл чарашта – чоргаар, кижизидер – дыш	Өөренген чүүлдерин сактып чугаалажыр	Сагып, кылып чоруур дугайында кыска мезгилде